

.....

Liefde centraal

Paus Franciscus over huwelijk en seksualiteit

STEFAN GÄRTNER

Met zijn apostolische exhortatie **Amorislaetitia** heeft paus Franciscus een felle discussie los gemaakt. Sommigen spreken reeds van het 'keerpunt' in zijn pontificaat.¹ Ik onderzoek in dit artikel of de betekenis van deze tekst verder strekt dan het actuele debat daarover doet vermoeden. Dit debat draait vooral om hertrouwde echtgescheidenen die niet in seksuele onthouding willen leven (**Familiarisconsortia**,⁸⁴) en hun toegang tot de eucharistie met inbegrip van het ontvangen van de communie. Franciscus laat zich bij deze kwestie evenals bij alle andere vragen omtrent huwelijk, gezin en seksualiteit leiden door de liefde. Dat is de centrale boodschap van **Amoris laetitia**.²

A

De strijd om hertrouwde echtgescheidenen als testcase

Het conflict rondom **Amorislaetitia** ging tot nu toe vooral over de vraag of mensen die gescheiden zijn en in een nieuwe relatie leven, onder bepaalde voorwaarden de communie mogen ontvangen. Door deze focus raken andere hete hangijzers in het debat over huwelijk en seksualiteit in de Rooms-Katholieke Kerk op de achtergrond. Omgekeerd wordt het conflict tot een testcase voor de receptie van deze exhortatie in de geloofsgemeenschap.

¹ J.L. ALLEN JR./I.M. SAN MARTIN, 'Church Communications Highlights 2016', *Church, Communication and Culture* 2 (2017) 11.

² Vgl. R. CARDINAL MARX, 'Reflections on the Synod Process and *Amoris Laetitia*', in: *A Point of No Return? Amoris Laetitia on Marriage, Divorce and Remarriage*, ed. T. Knieps-Port le Roi, Berlin 2017, 12.

In september 2016 hebben eerst vier kardinalen de paus over deze kwestie met vijf *dubia* (punten van twijfel) publiekelijk om opheldering verzocht, zonder dat zij hierop een antwoord mochten ontvangen. Onlangs heeft Willem J. kardinaal Eijk deze oproep in een interview nog herhaald om verwarring onder de gelovigen te voorkomen.³ In juni 2017 was de toon-zetting van een *correctio filialis de haeresibus propagatis* (terechtwijzing door zijn kinderen wegens de verspreiding van ketterijen) feller: de paus zou de leer van de onontbindbaarheid van het huwelijk vertroebelen. Het gaat om een initiatief van 62 theologen die hun kritiek als petitie op het internet hebben gezet. Dit heeft geleid tot een tegenpetitie die de paus uitdrukkelijk steunt.⁴ Het lijkt erop dat in de Rooms-Katholieke Kerk sprake is van een polarisatie en een nieuwe debatcultuur die het conflict niet uit de weg gaat.

Dat een paus een ketterij wordt verweten, is in de moderniteit tamelijk zeldzaam. Des te verrassender is het zwijgen van Franciscus. Dit zou ermee te maken kunnen hebben dat zijn redenering op dit punt in *Amoris laetitia* (hierna afgekort als AL) anders dan zijn tegenstanders beweren voldoende helder is, trouwens ook zonder de inmiddels befaamde voetnoot 351: '*Amoris laetitia* is zeer duidelijk en consequent in de argumentatie. We kunnen concluderen dat dit document in sommige gevallen de mogelijkheid opent voor gescheiden en hertrouwde personen om deel te nemen aan de sacramenten van verzoening en eucharistie'.⁵ Franciscus wijst erop dat hertrouwde echtgescheidenen zich weliswaar volgens het kerkelijke wetboek in een irreguliere situatie bevinden, maar dit betekent niet automatisch dat ze hierdoor ook objectief een zware schuld op zich hebben geladen (AL 301, 305).⁶ Voor een oordeel hierover wijst de paus op de noodzaak om per geval tot een pastoraal overwogen inschatting te komen (AL 300).

De paus liet zich ook vanwege de pluriformiteit in de wijze waarop de lokale kerken wereldwijd invulling geven aan deze richtlijn niet tot een directe reactie op de zware kritiek verleiden. Onder andere in de Lage Landen loopt het kerkelijke beleid uiteen op het genoemde punt.⁷ Dit is evenmin in strijd met *Amoris laetitia* en stemt bovendien overeen met de

3 Vgl. s. FENS, 'Kardinaal Eijk: "De paus moet duidelijkheid scheppen over hertrouwde katholieken"', *Trouw*, 26 januari 2018.

4 Vgl. P.M. ZULEHNER, *Vom Gesetz zum Gesicht: Ein neuer Ton in der Kirche: Papst Franziskus zu Ehe und Familie: Amoris Laetitia*, Ostfildern 2016.

5 M.M. LINTNER, 'Divorce and Remarriage: A Reading of *Amoris Laetitia* from a Theological-Ethical Perspective', in: *A Point of No Return*, ed. Knieps-Port le Roi, 140.

6 Vgl. s. ERNST, 'Irreguläre Situationen' und persönliche Schuld in *Amoris laetitia*: Ein Bruch mit der Lehrtradition?', in: *Amoris laetitia - Wendepunkt für die Mora/theologie?*, Hg. S. Goertz/C. Witting, Freiburg-Br. etc. 2016, 136-159.

7 Vgl. W.J. KARDINAAL EIJK, *Presentatie van de Postsynodale Exhortatie Amoris laetitia*, Persconferentie Utrecht SRKK, 8 april 2016; J.W.M. HENDRIKS, *Amoris Laetitia: Gods barmhartigheid voor huwelijk en gezin: Nieuwe Exhortatie van paus Franciscus verschenen*, Haarlem, 8 april 2016; [verklaringen van de] BISSCHOPPEN VAN BELGIË, *Amoris laetitia: Pastorale brief aan alle priesters, diakens en pastoraal werkenden*, s.t. 2017-

eerdere invulling die Franciscus aan zijn ambt en het primaatschap van de paus gaf.

Reeds in zijn apostolische brief *Evangelii gaudium* pleitte de paus voor een prominentere rol van de nationale en regionale kerken, 'omdat er nog niet voldoende duidelijk een statuut van de bisschoppenconferenties is geformuleerd dat deze opvat als subjecten met concrete bevoegdheden, met insluiting van ook enige authentieke bevoegdheid op het gebied van het leergezag' (*Evangelii gaudium*, 32). De paus wees hiervoor op het Tweede Vaticaans Concilie en zijn dogmatische constitutie over de kerk (*Lumen gentium*, 23). Dit spoort met wat er in AL 3 en 199 wordt gezegd, namelijk dat de uitvoering van deze exhortatie een verantwoordelijkheid is van de lokale kerken die daarbij de pastorale en culturele situatie ter plekke moeten verdisconteren.

Toen bijvoorbeeld bisschoppen uit de regio Buenos Aires in een verklaring op 5 september 2016 voor hertrouwde echtgescheidenen de mogelijkheid openden om na een weloverwogen oordeel toch volledig aan de eucharistie deel te nemen, werd dit door Franciscus op dezelfde dag als zijnde in lijn met *Amoris laetitia* bevestigd.⁸ Hij noemt het zelfs de enig mogelijke interpretatie van dit aspect van zijn exhortatie.⁹ Het is maar de vraag of het conflict over deze kwestie hiermee is beslecht, zoals sommigen wel verwachtten.¹⁰

B

De rolverdeling tussen de universele en de particuliere kerk

Zodoende geeft *Amoris laetitia* uitdrukking aan een bepaalde evenwichtsverdeling tussen de universele kerk in Rome en de lokale kerken. Niet alles moet centraal worden beslist, maar de bisschoppen worden in hun verantwoordelijkheid gesterkt. Dit maakte de paus al tijdens het ontstaansproces van zijn brief duidelijk. Het werk aan *Amoris laetitia* is niet begonnen met het schrijven van deze tekst, maar er gingen in 2014 en 2015 twee synodes in Rome aan vooraf.¹¹ Deze dienden als voorbereiding van de thema's en de inhoudelijke lijn van de exhortatie. De paus zocht de dialoog met de bisschoppen en (ervarings)deskundigen en zag voor zichzelf daarbij vooral een luisterende rol weggelegd. Toen al bleek dat er sprake was van

8 Vgl. *Acta apostolicae sedis*, 108/10 (2016) 1071-1074.

9 Vgl. MARX, 'Reflections on the Synod Process', 17-19.

10 Vgl. A.C. WIMMER, 'Cardinal Kasper: The Controversy Surrounding Amoris Laetitia has Come to an End', <catholicnewsagency.com> 11 december 2017.

11 Vgl. H. DÖRNEMANN, *Reformation in Geist der Synodalität: Papst Franziskus' synodaler Weg zu Amoris Laetitia und der Ehe als Freundschaft*, Norderstedt 2016; J. LOFFELD, 'Prozessverläufe und divergente theologische Erkenntnisorte: Die Außerordentliche und Ordentliche Bischofssynode 2014/2015', in: *Ganz familiär: Die Bischofssynode 2014/2015 in der Debatte*, Hg. J. Knop/J. Löffeld, Regensburg 2016, 43-62.

pluriformiteit in het episcopaat en werden spanningen zichtbaar rond een aantal thema's.¹²

Amoris laetitia is het resultaat van dit collegiale afstemmingsproces. De paus heeft daarmee opnieuw de synodale en subsidiaire invulling van zijn ambt duidelijk gemaakt.¹³ De omgang met mensen die in (volgens het kerkelijke jargon) 'irreguliere', 'complexe' of 'onvolkomen' situaties verkeren, hoeft niet omvattend en uniform op het niveau van de wereldkerk te worden geregeld. De bisschoppen moeten de culturele en sociale omstandigheden in hun beleid mee laten wegen.¹⁴ Bij de beoordeling van een individueel geval geldt dit zelfs op het parochiële niveau en voor het *forum internum* van een pastoraal gesprek, waarbij het besluit over bijvoorbeeld toetreding tot de eucharistie aan de pastoor en niet aan de betrokkenen lijkt te zijn voorbehouden (AL 297-300).

Tegelijkertijd trekt de paus heldere grenzen voor deze inculturatie van de leer in concrete situaties. Hij bepaalt deze tweezijdig. Aan de ene kant mogen bij de inbedding van het geloof in de lokale cultuur de hoge eisen van het evangelie niet worden gereduceerd (AL 301). Aan de andere kant mag het geweten en de autonome verantwoordelijkheid van elke gedoopte voor zijn of haar christelijke existentie niet worden genegeerd (AL 303).

Voorafgaand aan de tweede synode in Rome heeft de paus het belang van de lokale kerken daarenboven met een vragenlijst tot uitdrukking gebracht. Het ging erom de situatie in kaart te brengen van echtparen, kinderen en gezinnen in de verschillende landen alsook van de sacramentencatechese en het huwelijkspastoraat. Franciscus wilde de resultaten van de eerste synode in 2014 verfijnen om de besluitvorming zo realistisch mogelijk te maken. Het overleg van de bisschoppen leidde tot een zogenoemde *relatio synodi*, waaruit de paus in *Amoris laetitia* samen met de resultaten van 2015 uitvoerig citeert. De overkoepelende vraagstelling van de enquête was: 'Strookt de beschrijving van de verschillende gezinssituaties in de *Relatio Synodi* met wat er vandaag in Kerk en samenleving leeft?'¹⁵

Hoewel dit empirische onderzoek niet zou voldoen aan strenge wetenschappelijke criteria en bovendien door de bisschoppen verschillend werd behandeld,¹⁶ geeft deze enquête *an sich* wederom een signaal af over de rolverdeling tussen de universele en de particuliere kerk. De besluitvorming

12 Vgl. T. KNIEPS-PORT LE ROI, 'Was haben die Bischofssynoden zur Familienthematik gebracht?', *Pastoraltheologische Informationen* 36/2 (2016) 141-146; K. MÜLLER, 'Medium ist immer noch Message: Zu den medialen Strategien rings um die Familiensynode 2014/2015', in: *Ganz familiär*, Hg. Knop/Loffeld, 91-108.

13 Vgl. J. SCHUSTER, 'Auf dem Weg zu einer neuen Gestaltung des päpstlichen Lehramtes? *Amoris laetitia* und die Synodalität der Kirche', in: *Amoris laetitia*, Hg. Goertz/Witting, 228-235.

14 Vgl. c.s. WORGUL, '*Amoris Laetitia*: On the Need for a Contextual Theology and Inculturation in Practice', in: *A Point of No Return*, ed. Knieps-Port le Roi, 20-29.

15 Vgl. 'Vragenlijst bij de relatio synodi t.b.v. lineamenta voor de 14e gewone bisschoppensynode 2015', Rome 2014.

16 Vgl. wederom voor de Lage Landen: *Syntheserapport van de Belgische bisschoppenconferentie over de vragenlijst voor de synode 2014 over het gezin in de context van de nieuwe evangelisatie*,

in de geloofsgemeenschap moet de gestalte aannemen van een dialoog tussen de bisschoppen met inbegrip van de ervaringen in het hele volk Gods.

In *Amoris laetitia* worden de resultaten van deze enquête echter slechts sporadisch gebruikt. Dit heeft enerzijds te maken met de beperkingen van deze toch vrij omvangrijke exhortatie. Anderzijds hebben de antwoorden op de vragenlijst in veel kerken een 'beangstigende kloof openbaar gemaakt, inderdaad een ingrijpende communicatiestoornis tussen het volk Gods en het bisschoppelijk leergezag zowel wat betreft huwelijk en gezin als de seksuele moraal'.¹⁷ Dit geldt ook voor de katholieken in de Lage Landen, hetgeen als volgt is verwoord door de Belgische bisschoppen:

209

De afstand die dreigt te groeien tussen het 'gezin' in alle vormen die dit vandaag kent, en de kerkelijke leer over huwelijk en gezin, komt uit de bevraging naar voor als de centrale zorg van de respondenten. [...] De respondenten vragen dan ook dat de Kerk soms haar leer, en vaker nog de pastorale invulling ervan, dichter bij de geleefde werkelijkheid zou brengen.¹⁸

C

De leer in dienst van het leven

Nooit eerder werden de wereldwijde realiteit en de pastorale praktijk zo breed en systematisch betrokken bij de besluitvorming van het leergezag. Het is daarom programmatisch te noemen dat de paus de analyse van de situaties van gezinnen in het tweede hoofdstuk van *Amoris laetitia* vóór de behandeling van de status quo van het *magisterium ecclesiasticum* plaatst. Het leven wordt dus door de paus expliciet vóór de doctrine geplaatst. Zodoende krijgt de leer een dienend karakter, opdat het leven van mensen kan slagen. Zonder liefde, gezond verstand in het oordeel en barmhartigheid zou de zedenleer van de kerk een wereldvreemde doctrine zijn, die geen betekenis heeft voor het handelen van de gelovigen en van alle welwillende mensen (AL 59).

Deze pastoraal te noemen uitoefening van het leergezag is overal in de exhortatie te vinden. De eerdere uitspraken van het *magisterium* over huwelijk en gezin of over de omgang met seksualiteit worden door Franciscus niet direct gerelativeerd, wel worden deze geplaatst in de context van liefde. De paus verandert geen enkele doctrine, maar vernieuwt de traditie

Brussel 2014. Het rapport van de Nederlandse bisschoppen is bewust niet gepubliceerd, vgl. 'Uitslagen vragenlijst rond huwelijk en gezin naar Rome', <rkkkerk.nl> 7 februari 2014.

▮ P. HÜNERMANN, *Sprache des Glaubens - Sprache des Lehramts - Sprache der Theologie: Eine geschichtliche Orientierung*, Freiburg-Br. etc. 2016, 13.

¹⁸ *Syntheserapport van de Belgische bisschoppenconferentie*, 2.

creatief vanuit het evangelie.¹⁹ De hele brief is vervolgens gekenmerkt door voorzichtigheid, realisme en wijsheid bij de handhaving van de kerkelijke normen.

Deze houding komt bijvoorbeeld tot uitdrukking jegens alleenstaande ouders wanneer de paus de kerk aanspoort om 'begrip te tonen, te troosten, te integreren, waarbij zij het vermijdt hun een reeks normen op te leggen, als waren het stenen, met als resultaat dat zij zich veroordeeld en in de steek gelaten voelen' (AL 49).²⁰ De paus spreekt met bewondering over mensen die gescheiden zijn na fysiek geweld tijdens het huwelijk te hebben ervaren maar niettemin in staat blijken om nog verantwoordelijkheid voor de ex-partner op zich te nemen (AL 119). Elders wijst hij op de onmisbare waarde van het gezin voor een samenleving en hekelt hij daarom de erkenning van het homohuwelijk door verschillende overheden (AL 52). Tegelijkertijd moet geen eendimensionaal beeld van het christelijke gezin worden geïdealiseerd, maar is er een verscheidenheid van vormen hoe dit vanuit het evangelie kan worden geleefd (AL 36, 57).

Deze voorbeelden maken duidelijk dat de pastorale insteek van *Amoris laetitia* wil inspelen op de spanningen tussen de werkelijkheid in laat-moderne relaties en gezinnen en het leergezag, zoals deze in de genoemde enquête naar voren kwamen. De leer van de kerk wordt door veel mensen - vooral in het westen - gezien als 'een combinatie van idealistische overdrijving en juridische over-normering'.²¹ Ze oefent dientengevolge weinig invloed uit op hun christelijke existentie.

Paus Franciscus overbrugt de discrepanties tussen de ervaringen van mensen en de normen van de kerk met het idee van een levenslange groei. Hij wil verdisconteren wat voor een mens in zijn of haar concrete omstandigheden realistisch en mogelijk is. Verschillen tussen leer en leven kunnen met een dergelijke groei-ethiek worden overwonnen, dat wil zeggen door gelovigen die gestaag onderweg zijn naar een steeds meer omvattende kennis en realisering van het evangelie.²² Het fragmentarische, het voorlopige en het falen maken overigens een essentieel onderdeel uit van dit proces.

Franciscus pleit daarom voor een 'positieve, gastvrije pastoraal, die een geleidelijke verdieping van de eisen van het Evangelie mogelijk maakt'

¹⁹ Vgl. w. KARDINAL KASPER, *Die Botschaft von Amoris laetitia: Einfreundlicher Disput*, Freiburg-Br. etc. 2018.

²⁰ Alle citaten uit *Amoris laetitia* zijn ontleend aan de officiële door de Nederlandse Bisschoppenconferentie geautoriseerde vertaling, uitgegeven door het Secretariaat van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap (SRKK), in: *Kerkelijke Documentatie* 1, 2016.

²¹ R. BUCHER, 'Fundamentale Neukontextualisierung: Auswege aus den Sackgassen der katholischen Ehe- und Familienlehre', in: *Pastorales Lehramt? Spielräume einer Theologie familialer Lebensformen*, Hg. C. Bauer/M. Schüfner, Ostfildern 2015, 74.

²² Vgl. R. BURGGRAEVE, 'De verborgen veerkracht van fragiele liefde: Stapstenen voor een christelijke groei-ethiek in het licht van paus Franciscus' "logica van de pastorale barmhartigheid" (*Amoris Laetitia*), *Collationes* 46 (2016) 243-266.

(AL 38). Vooral voor het huwelijk is dit idee van een trapsgewijze groei van beide partners in de liefde tot elkaar geformuleerd. Want 'de huwelijksliefde bewaakt men vóór alles niet door te spreken over de onontbindbaarheid als over een verplichting of door de leer te herhalen, maar door haar te versterken dankzij een gestage groei door de impuls van de genade' (AL 134). Elk huwelijk is gekenmerkt door geleidelijke of ingrijpende veranderingen en door een ontwikkeling die de echtgenoten samen meemaken. De paus wijst voor de beoordeling hiervan in AL 295 naar de zogenoemde wet van de trapsgewijsheid of geleidelijkheid bij de toepassing van ethische normen. Johannes Paulus II formuleerde dit principe in zijn apostolische exhortatie **Familiarisconsortio** in 1981.²³ Het gaat niet om een relativering van de zedenleer of om een gradualiteit van de wet zelf (**Familiarisconsortio**,³⁴), maar om de erkenning dat aan het ethische handelen een gelaagdheid eigen is. De kerk wil die mensen aanmoedigen die in vrijheid en trouw aan hun geweten het goede nastreven,

De wet van de geleidelijkheid kan worden aangevuld met een verantwoordelijkheidsethiek die allereerst op de realisering van fundamentele waarden, deugden en oriëntaties is gericht - dit in tegenstelling tot de traditionele deontologische invulling van de leer van de kerk.²⁴ De achterliggende waarden zijn idealen die een christen nastreeft, maar hij of zij als zondaar, alsook de geloofsgemeenschap als geheel schieten voortdurend tekort in de realisering van de eigen goede bedoelingen. Het leergezag wil daarom bij de beoordeling van het handelen de goddelijke genade en het primaat van de liefde in gedachten houden (AL 309 e.v.). In geen geval mag een 'kille bureau-moraal' (AL 312) de boventoon voeren en de zending van de kerk vertroebelen: de leer staat in dienst van een voluit christelijk leven.²⁵

D

Het centrale principe: liefde

Het wordt duidelijk dat de paus met de pastorale invulling van **Amoris laetitia** tevens een inhoudelijk statement maakt. We kunnen concluderen dat vorm en inhoud volgens hem samen horen in de omgang met elkaar als geloofsgemeenschap. Het centrale principe van de liefde, dat Franciscus als fundament van elk huwelijk en gezin beschouwt, moet dus ook bepalen hoe de kerk met deze kwesties omgaat.

²³ Vgl. J. KNOP, 'Amoris Laetitia - Über die Liebe in der Familie: Ein Kommentar', in: *Ganz familiär*, Hg. Knop/Loffeld, 27-32.

²⁴ Vgl. w. SCHAUPP, 'Kirchliches Sexualethos und Missbrauchsfälle: Analysen und Konsequenzen', in: *"Guter" Sex: Moral, Moderne und die katholische Kirche*, Hg. R. Ammicht Quinn, Paderborn etc. 2013, 184-195.

²⁵ Vgl. R. BUCHER, "'Amoris Laetitia" als Ausdruck eines pastoralen Lehramts: Mehr als Steilschrauben', *Herder Ko"espondenz* 70/6 (2016) 5 e.v.

Dit is een fundamentele paradigmawisseling in de verkondiging van de kerkelijke leer. De paus heeft weliswaar 'met zijn exhortatie geen enkele leerstelling gewijzigd. Maar wat hij heeft gedaan is bij wijze van spreken het coördinatenstelsel verplaatsen waardoor de officiële leer, kerkrechtelijke regelingen en de pastoraal onderling een heel andere volgorde wordt toegeschreven'.²⁶ Het gaat om een barmhartige omgang met elkaar en met mensen buiten de geloofsgemeenschap zonder hun voortdurend de les te lezen - zoals leeft in het beeld dat bestaat van de Rooms-Katholieke Kerk, ook door haar eigen toedoen.²⁷ Reeds de titel en het begin van de exhortatie zijn voor deze benadering programmatisch te noemen, namelijk dat de vreugde van de liefde (**amorisaetitia**) ook de vreugde is van de kerk. De paus zinspeelt met deze formulering op het begin van de pastorale constitutie van het Tweede Vaticaans Concilie. Hij bevestigt het pastorale karakter van de hele kerk en haar gerichtheid op samenleving en cultuur, die **Gaudium et spes** doorgaans kenmerkt.²⁸

De pastorale constitutie zet het leven en de leer in een wederkerige verhouding. De dichotomie tussen leerstellingen en de ervaringen van veel mensen kan principieel (zij het niet in alle concrete gevallen) worden overwonnen. De doctrine is niet alleen bedoeld om het leven van de geloofsgemeenschap oriëntatie te bieden, maar deze wordt op haar beurt pas helder in het licht van het handelen van het volk Gods, zijn 'geloofszin' (**sensus fidelium**) en van de tekenen van de tijd. We kunnen concluderen dat 'pastorale overwegingen voor de leer van de kerk een constitutieve en niet slechts een applicatieve betekenis hebben'.²⁹

De leefwereld van mensen is de context waarin de leerstellingen geworteld moeten zijn. Hun ervaringen en handelingen zijn **loci theologici** (Melchior Cano), waar de betekenis van het evangelie voor de geloofsgemeenschap steeds opnieuw openbaar wordt gemaakt.³⁰ Het was dan ook consequent dat na de eerste synode in 2014 eerst de realiteit in kaart werd gebracht. Dit was dus essentieel voor de besluitvorming van het leergezag. In de post-synodale fase komt het erop aan om de inzichten van **Amorislaetitia** opnieuw in de lokale kerken te contextualiseren. Het is geen verrassing dat dit tot discussies kan leiden, zoals de in de eerste paragraaf genoemde.

²⁶ K. HILPERT, 'Beziehungsethik als Erfordernis der Stunde: Zum Verhältnis von moraltheologischer Reflexion, kirchlicher Doktrin und pastoraler Praxis in *Amoris laetitia*', in: *Amoris laetitia*, Hg. Goertz/Witting, 275.

²⁷ Vgl. R. BUCHER, 'Kirche, Macht und Körper: Eine pastoraltheologische Perspektive: Humanitätsdefizite', in: *"Guter" Sex*, Hg. Ammicht Quinn, 123-137.

²⁸ Vgl. H.-J. SANDER, 'Theologischer Kommentar zur Pastoralkonstitution über die Kirche in der Welt von heute: *Gaudium et spes*', in: *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, 1v, Hg. P. Hünermann/8.-J. Hilberath, Freiburg-Br. etc. 2005, 581-886.

²⁹ C. BAUER, 'Pastorale Wende? Konzilstheologische Anmerkungen', in: *Pastorales Lehramt*, Hg. Bauer/Schübler, 17.

³⁰ Vgl. BAUER, 'Pastorale Wende?', 34-39. De actuele ervaringen en het handelen van mensen zijn dus een aanvulling op de loci *theologici* bij Cano. Deze komen het dichtst in de buurt van zijn *locus* 'geschiedenis'.

Gaudium et spes *en de overwegingen in* Amoris laetitia
over huwelijk en seksualiteit

Ook afgezien van deze hermeneutische en ecclesiologische grondbeginselen bevestigt *Amoris laetitia* de relevantie van de pastorale constitutie van het Tweede Vaticaans Concilie voor de kwesties die in de exhortatie aan de orde zijn. *Gaudium et spes* heeft het idee van de 'huwelijksdoeleinden' (*matrimoniifinis*) met de traditionele rangorde (*fnis primarius* en *secundarius*) getransformeerd in een antropologisch-personalistische benadering. De paus maakt deze tot vertrekpunt van zijn dogmatische overwegingen over het gezin in de documenten van de kerk (AL 67). Op de cruciale punten komt hij daar steeds weer op terug en zet hij deze lijn voort.³¹

Kenmerkend voor de traditionele zedenleer van de kerk is een absolute bepaling van ethische normen die van de natuurwet en uit de scheppingsorde zijn afgeleid. Met het Tweede Vaticaans Concilie is hierin verandering gekomen. De individuele persoon, haar geweten en verantwoordelijkheid vormen voortaan het speerpunt.³² De normen die iemand naleeft, zijn niet statisch en abstract maar geven in eerste instantie uitdrukking aan voorafgaande waardeoordelen. Bovendien is ethisch handelen altijd gekoppeld aan de cultuur en aan de leefomstandigheden en mogelijkheden van het individu in kwestie.

Voor alle aspecten rondom huwelijk en gezin verschoof het concilie de focus van een pure normenethiek naar een omvattende relatie-ethiek. Ook seksualiteit is daarmee onderdeel van een partnerschap dat op liefde is gegrondvest.³³ Het doeleinde van een christelijk huwelijk is niet meer zoals vroeger vooral het verwekken en opvoeden van nakomelingen. Het gaat om een brede benadering die ook andere dimensies van de seksualiteit integreert, zoals erotiek, het uitdrukken van de eigen identiteit, sociale verantwoordelijkheid of communicatie. In theologisch opzicht verankerde het concilie het huwelijk

in de wil van de schepper, zijn sacramentaliteit in Gods heilshandelen dat tot uitdrukking komt in een verbond met zijn volk evenals in het verbond van Christus met zijn kerk. Het concilie geeft de juridische benadering niet op, maar deze moet nu het dynamische aspect van de heilsgeschiedenis dienen.³⁴

31 Vgl. T. KNEIPS-PORT LE ROI/R. BURGGRÆVE, 'New Wine in New Wineskins: Amoris Laetitia and the Church's Teaching on Marriage and Family', *Louvain Studies* 39 (2015/2016) 284-302.

32 Vgl. K.-W. MERKS, 'Vonder Sexual- zur Beziehungsethik', in: *Zukunftshorizonte katholischer Sexual-ethik*, Hg. K. Hilpert, Freiburg-Br. etc. 2011, 14-35.

33 Vgl. K. HILPERT, *Ehe, Partnerschaft, Sexualität: Von der Sexualmoral zur Beziehungsethik*, Darmstadt 2015, 54-78.

34 B. SUTOR, 'Defizite in der Ehe- und Familienpastoral: Anfragen zu vorehelicher Partnerschaft, Geburtenregelung und Scheidung', *Stimmen der Zeit* 134 (2009) 220.

De normen blijven gekoppeld aan de basiswaarden en deugden die daaraan ten grondslag liggen. Kwaliteiten die uitdrukking geven aan de persoonlijkheid en menselijke waardigheid van beide partners zijn vervolgens cruciaal. Het statische denken wordt daarmee overwonnen: het concilie ontwerpt een brede benadering die ook betekenis zou kunnen hebben voor niet-huwelijkse of homoseksuele partnerschappen en voor vriendschappen zonder seksuele eenwording. Het principe van de liefde kan relaties in uiteenlopende situaties en bij verschillende leeftijdsgroepen oriëntatie geven.

Historisch gezien heeft deze visie van het laatste concilie de katholieke leer over het huwelijk nog niet volledig doordrongen.³⁵ Zo merkt de paus zelf in **Amorislaetitia** op dat 'de manier waarop wij de christelijke overtuigingen uiteenzetten en de wijze waarop wij de mensen behandelen, hebben bijgedragen aan het veroorzaken van hetgeen waarover wij ons heden beklagen en daarop is zelfkritiek ons passend en heilzaam antwoord' (AL 36). In dit verband noemt hij als voorbeeld juist de focus op het reproductieve aspect in de huwelijks-theologie.

Om deze focus te verbreden, worden alle overwegingen in de exhortatie in een omvattend perspectief geplaatst. De met elkaar in liefde verbonden partners zijn een beeld van de drie-ene God (AL 11). Ook seksualiteit heeft haar plaats in een persoonlijke en verantwoordelijke liefdesrelatie.³⁶ De centrale hoofdstukken van de exhortatie (4 en 5), over de kenmerken van een christelijk huwelijk en over het gezin, zijn gewijd aan de (heteroseksuele) verbondsliefde, wat eerder Bijbels is onderbouwd (AL 8-30). Een van de stilistische hoogtepunten van de tekst is de meditatie over Paulus' hymne over de liefde in 1 Korintiërs 13,4-7.³⁷

In deze alinea's zijn de theologie en ook de eigen stijl van paus Franciscus direct herkenbaar (AL 91-119).³⁸ Hij associeert liefde met principes als edelmoedigheid, verplichting, trouw en geduld (AL 5). Bovendien spreekt de paus over de deugd van de tederheid (AL 28) en hij erkent de affectieve aspecten van de seksualiteit, dat wil zeggen dat verlangens, plezier, passie, overgave, hartstocht en genot essentieel zijn voor het menszijn en dus ook voor de fysieke liefde (AL 143). Voor het leergezag is duidelijk dat een dergelijke relatie haar exclusieve uitdrukking zal vinden in een huwelijk tussen man en vrouw.

Seksualiteit wordt dus in **Amorislaetitia** gewaardeerd als bestanddeel van een liefdevolle relatie en als een vorm van communicatie. Zij is een 'intermenselijke taal waarin de ander met zijn heilige en onschendbare

³⁵ Vgl. BUCHER, *Kirche, Macht und Körper*, 127-131.

³⁶ Vgl. K. ARNTZ, 'Liebe und Sexualität', in: *Zukunftshorizonte katholischer Sexualethik*, Hg. Hilpert, 86-102.

³⁷ Vgl. ook H.-G. GRADL, 'Was Liebe ist: Neutestamentliche Einsichten', in: *Liebe - mehr als ein Gefühl: Philosophie - Theologie - Einzelwissenschaften*, Hg. W. Schübler/M. Röbel, Paderborn 2016, 202-210.

³⁸ Vgl. KNOP, *Amoris Laetitia*, 16 e.v.

waarde serieus wordt genomen. [...] In deze context komt de erotiek naar voren als een specifiek menselijke blijk van de seksualiteit' (AL 151). De erotische aspecten van de liefde worden vervolgens door de paus aangeduid als een gave van God. Seksualiteit is een vorm van 'deelname aan het volle leven van zijn [Jezus Christus - s.g.] verrijzenis' (AL 317). Dit is in teksten van het *magisterium ecclesiasticum* zelden zo duidelijk gezegd. In het bijzonder het lustaspect werd in de kerkgeschiedenis - onder invloed van het augustijnse pessimisme en vooral wat betreft de vrouwelijke seksualiteit - vaak onderdrukt of het wekte tenminste argwaan.³⁹ Binnen de omvattende horizon van de liefde slaagt de kerk er nu in om het seksuele als zodanig en niet louter in functie van een ander doeleinde van het huwelijk op waarde te schatten.

F

Verantwoordelijk handelen in de laatmoderne samenleving

Deze brede visie op seksualiteit waarin een centrale rol is weggelegd voor de liefde zou in een laatmoderne samenleving ook voor seculiere mensen inspirerend kunnen zijn. Anderzijds blijft de exclusiviteit gehandhaafd waarmee het *magisterium* de seksuele vereniging aan een huwelijk tussen vrouw en man bindt, in contrast met de (althans in het westen) heersende opvattingen die, hoewel vaak nauw gerelateerd aan liefde, seksualiteit niet noodzakelijkerwijs verbinden met het huwelijk.⁴⁰

Een ander probleem voor de plausibiliteit van het kerkelijk leergezag is dat het seksualiteit veelal benadert vanuit een ethische invalshoek, terwijl het om een fenomeen gaat dat de hele persoon betreft. Er is in de laatmoderne samenleving een groot verlangen naar loyaliteit, veiligheid, tederheid, ware liefde en authenticiteit in relaties.⁴¹ Al waardeert *Amoris laetitia* dit verlangen zeker, toch beschouwen velen de kerk als een instituut dat niet bereid is om de eigen verantwoordelijkheid van mensen en de feitelijke pluriformiteit in gezinnen en partnerschappen echt te accepteren.⁴² Ook in de exhortatie worden bijvoorbeeld gendertheorieën een ideologie genoemd of worden ze slechts als karikaturen gepresenteerd. Allicht aanvaardt de paus in principe wel het onderscheid tussen sekse als het biologische geslacht en gender als de cultureel-maatschappelijke constructie van het

39 Vgl. A. ANGENENDT, *Ehe, Liebe und Sexualität im Christentum: Vonden Anfängen bis heute*, Münster 2015.

40 Vgl. A. HAHN, 'Soziologie der Liebe', in: *Liebe - mehr als ein Gefühl*, Hg. Schübler/Röbel, 358-360.

41 Vgl. I. KARLE, *Liebe in der Moderne: Körperlichkeit, Sexualität und Ehe*, Gütersloh 2014, 87-91.

42 Vgl. s. GOERTZ, 'Autonomie kontrovers: Die katholische Kirche und das Moralprinzip der freien Selbstbestimmung', in: *Nach dem Gesetz Gottes: Autonomie als christliches Prinzip*, Hg. S. Goertz/M. Striet, Freiburg-Br. etc. 2014, 176-184.

geslacht (AL 56, 286), want in dit verband wijst hij erop 'dat het mannelijke en het vrouwelijke niet iets stars zijn' (AL 286).

De vooral ethische benadering van de kerk komt ook sociaal-cultureel onder druk te staan. In de huidige samenleving gelden de traditionele normen rondom huwelijk en seksualiteit niet meer, die van de negentiende tot in de eerste helft van de twintigste eeuw vooral sterk overeenkwamen met de kerkelijke moraal. Vandaag de dag is de instemming van beide volwassen partners cruciaal bij een liefdesrelatie.⁴³ Dat wordt wat betreft de ethische inbedding ervan als voldoende beschouwd. Dienovereenkomstig is sprake van een verschuiving van een normatieve moraal naar een ethiek waarin relevante kwesties per geval communicatief worden besproken en waarover door de partners samen wordt beslist.

Dit strookt wel met de inhoudelijke lijn van *Amoris laetitia* en de centrale waarde die daarin voor de liefde is weggelegd. Deze is hét criterium dat seksualiteit in haar diverse expressies een oriëntatie kan geven. Waar deze expressies niet op alle punten met de verwachtingen van het leergezag sporen, zou de kerk de genoemde wet van de gradualiteit kunnen handhaven. Het gaat dan om een inschatting van hetgeen van de christelijke basisprincipes al wordt gerealiseerd.

De paus ziet mensen streven naar het volle leven, zoals dit voor hen op dat moment realistisch is. Hoewel het christelijke huwelijk is geheiligd als afspiegeling van het verbond van Jezus Christus met zijn kerk, moeten andere vormen van een seksuele gemeenschap niet uitsluitend als negatief worden beschouwd. Het is waar dat partners het huwelijksideaal niet adequaat tot uitdrukking kunnen brengen, velen echter 'verwezenlijken het minstens gedeeltelijk en op analoge wijze. De synodevaders hebben bevestigd dat de Kerk niet nalaat de constructieve elementen in de situaties op hun waarde te schatten die nog niet of niet meer beantwoorden aan haar leer over het huwelijk' (AL 292). De maatstaf hiervoor is de personalistische liefde en hoe deze in verschillende relaties wordt gerealiseerd om zodoende aanvankelijk of gedeeltelijk Gods liefde voor de mensheid te weerspiegelen (AL 294).

Het vermogen en de wens om van de eigen partner te houden, kenmerkt dus ook partnerschappen buiten een huwelijk. De geloofsgemeenschap kan waardering hebben voor de persoonlijke kwaliteiten van dergelijke relaties en hoe deze de liefde verwezenlijken. Dit kan echter alleen op een manier die bij de leeftijd, de mogelijkheden, de geaardheid of de verwachtingen van de betrokkenen past. Een erkenning van wat mensen in hun situatie doen en wat al dan niet uitdrukking geeft aan de liefde sluit een verwijzing naar mogelijke schendingen van deze centrale waarde niet uit.

⁴³ Vgl. KARLE, *Liebe*, 102-105.

Concluderend blijkt dat *Amoris laetitia* alle kenmerken draagt van een overgangsdokument.⁴⁴ Tevens heeft deze brief een betekenis die het actuele debat daarover overstijgt. Dit geldt voor de rol van synodaliteit en decentralisatie in de wereldwijde geloofsgemeenschap, voor de pastorale uitoefening van het leergezag, voor het belang van inculturatie en contextualisering van het geloof, voor de waardering van het geweten en de morele autonomie van mensen en voor de erkenning van de erotische aspecten van de fysieke liefde.

De paradigmawisseling in de Rooms-Katholieke Kerk wat betreft het denken over huwelijk en seksualiteit, die met het Tweede Vaticaans Concilie is begonnen, wordt door de exhortatie voortgezet en geconcretiseerd.⁴⁵ Tegelijkertijd is duidelijk dat dit proces nog in volle gang is. Daarbij wordt de geloofwaardigheid van het kerkelijke spreken over deze kwesties in de seculiere samenleving serieus aangetast, want het leergezag kan de seksuele vereniging - tegen de geleefde werkelijkheid van een meerderheid in - uitsluitend aanvaarden binnen een huwelijk tussen een man en een vrouw. Anderzijds leidt de brief als een typisch overgangsdokument ook tot spanningen binnen de geloofsgemeenschap zelf, zoals exemplarisch in het conflict over hertrouwde echtgescheidenen tot uitdrukking kwam. Het nieuwe paradigma van een personalistische liefdes- en groei-ethiek met een brede visie op seksualiteit zet zich in de kerk kennelijk met uiteenlopende snelheden door. *Amoris laetitia* blijkt in elk geval een aanjager van deze paradigma-wisseling te zijn.

SUMMARY

Stefan Gärtner, Love Centre Stage: Pope Francis on Marriage and Sexuality

So far, the reception of the apostolic exhortation *Amoris laetitia* has mainly focussed on the question whether divorced people who have remarried could, on certain conditions, be allowed to take part in the Eucharist. This article shows that this conflict is merely a symptom of a fundamental paradigm shift in the church's speaking about marriage and sexuality. This paradigm shift started as early as the Second Vatican Council and is reaffirmed and developed by pope Francis, for the new approach of an ethics of love with its liberal approach of sexuality has yet to fully be established in the Roman-Catholic Church. Therefore, *Amoris laetitia* can be regarded as a transitional document. At the same time, this letter is important to more than just the debate on divorced people who have remarried. The basic condition of love is its central focus. This might even mean that the church's and theology's speaking about marriage and sexuality could contribute meaningfully to secularised society. But *Amoris laetitia* also has consequences within

⁴⁴ Vgl. s. GOERTZ/c. WITTING, 'Wendepunkt für die Moraltheologie? Kontext, Rezeption und Hermeneutik von *Amoris laetitia*', in: *Amoris laetitia*, Hg. Goertz/Witting, 62.

⁴⁵ Vgl. G. O'COLLINS, 'The Joy of Love (*Amoris Laetitia*): The Papa! Exhortation in its Context', *Theological Studies* 77 (2016) 905-921.

the church. There, the pope argues for synodality and decentralisation in the worldwide community of faith, and for a pastoral approach to the church's doctrinal authority. That much was already clear even when he was still writing the exhortation. He also uses *Amoris laetitia* to point to the importance of a dynamic inculturation of Christian faith and the conscience and (moral) autonomy of people. Moreover, he explicitly appreciates the erotic aspects of physical love. Because of these aspects, his letter could also form an inspiration for partnership outside marriage or between homosexual partners. At the same time, doctrinal authority can only accept the sexual union in marriages between women and men, despite the actual situation. As a result, there is still tension between the church's doctrines and the experience of many late modern people, despite *Amoris laetitia*.

STEFAN GÄRTNER, geboren in 1965 in Bielefeld, Duitsland, is werkzaam als universitair docent praktische theologie aan de *Tilburg University*. Zijn zwaartepunt is de poimeniek. Tot zijn publicaties behoren: *Der Fall des niederländischen Katholizismus: Kirche und Seelsorge in einer spätmodernen Gesellschaft* (Katholizismus im Umbruch, 5), Freiburg-Br. etc. 2017; *Praktische theologie: Verkenningen aan de grens*, Leuven 2015 (samen met A. Dillen) en *Praktische Theologie in der Spätmoderne: Herausforderungen und Entdeckungen* (Studien zur Theologie und Praxis der Seelsorge, 89), Würzburg 2014 (samen met T. Kläden en B. Spielberg). Zijn adres is: Tilburg School of Catholic Theology, Warandelaan 2, 5000 LE Tilburg; e-mail: s.gartner@uvt.nl.